SUD TIZIMIDA SUN’IY INTELLEKTNI JORIY QILISHDA XORIJ DAVLATLARINING TAJRIBASI

Kenjayeva Nasiba Maqsud qizi,
Toshkent davlat yuridik universiteti, Xalqaro tijorat huquqi fakulteti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Maqolada sud tizimida sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarini joriy etish bo‘yicha AQSh, Xitoy, Estoniya, Hindiston va Kanada tajribasi qiyosiy tahlil qilinadi. Tahlil natijalariga ko‘ra, xorij davlatlarida SI asosan yordamchi vosita sifatida — hujjatlarni tarjima qilish, huquqiy tadqiqot, ishlarni boshqarish va xavfni baholash vazifalarida — qo‘llanilmoqda, odil sudlovni to‘liq avtomatlashtirish esa ko‘rib chiqilgan yurisdiksiyalarning birortasida rasman joriy etilmagan. COMPAS tizimi misolida algoritmik xolislik, shaffoflik va sudya mustaqilligi bilan bog‘liq muammolar yoritiladi. Maqola yakunida O‘zbekiston sud tizimi uchun xulosalar va tavsiyalar bildiriladi.
Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, sud tizimi, raqamli sudlov, algoritmik xolislik, COMPAS, sudya mustaqilligi, qiyosiy-huquqiy tahlil, xorij tajribasi.
Abstract. The article provides a comparative analysis of the use of artificial intelligence (AI) in the judicial systems of the United States, China, Estonia, India and Canada. It finds that, in the jurisdictions examined, AI is used mainly as an auxiliary tool for translation, legal research, case management and risk assessment, while full automation of adjudication has not been officially introduced. Using the COMPAS risk-assessment tool as an example, the article discusses problems of algorithmic fairness, transparency and judicial independence. The article concludes with recommendations for the judicial system of Uzbekistan.
Keywords: artificial intelligence, judicial system, digital justice, algorithmic fairness, COMPAS, judicial independence, comparative legal analysis.

KIRISH

So‘nggi yillarda sun’iy intellekt texnologiyalari fan, ta’lim, iqtisodiyot va davlat boshqaruvi bilan bir qatorda odil sudlov sohasiga ham jadal kirib kelmoqda. Sudlarda SI hujjatlarni tarjima qilish, ishlarni taqsimlash, huquqiy tadqiqot olib borish va xavfni baholash kabi vazifalarda qo‘llanilmoqda. Biroq bu texnologiyalar sudyalar mustaqilligi, taraflarning tengligi va adolatli sudlov huquqi, shuningdek, shaxsiy ma’lumotlar himoyasi bilan bog‘liq jiddiy savollarni ham keltirib chiqaradi.

O‘zbekistonda sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi Prezidentning 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-son qarori bilan tasdiqlangan [1]; strategiyada hukumatning SI’ga tayyorlik indeksida mamlakatni dastlabki 50 ta davlat qatoriga kiritish maqsadi belgilangan [2]. Shu sababli sud tizimida SI’ni joriy etish bo‘yicha xorij tajribasini, uning natijalari va xatarlarini o‘rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi — AQSh, Xitoy, Estoniya, Hindiston va Kanada misolida SI’ning sud tizimida qo‘llanilish yo‘nalishlarini qiyosiy tahlil qilish va O‘zbekiston uchun xulosalar shakllantirishdir. Tadqiqotda qiyosiy-huquqiy va hujjatlarni tahlil qilish

usullaridan foydalanildi; tahlil rasmiy hujjatlar (sud siyosatlari, sud qarorlari, hukumat ma’lumotlari) hamda ilmiy manbalarga asoslandi.

ASOSIY QISM

1. AQSh: xavfni baholash tizimlari va huquqiy tadqiqot vositalari

AQShda SI’ning sud jarayoniga ta’siri eng ko‘p muhokama qilingan misol — COMPAS (Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions) algoritmidir. U ayblanuvchining qayta jinoyat sodir etish ehtimolini baholaydi va ayrim shtatlarda jazo tayinlash bosqichida sudyalar e’tiboriga havola etiladi. 2016-yilda ProPublica nashrining tahlili qora tanli ayblanuvchilar orasida «yuqori xavf» belgisi noto‘g‘ri qo‘yilish holatlari ko‘proq uchrashini ko‘rsatdi; tizim ishlab chiqaruvchisi bu xulosalarga e’tiroz bildirdi [3]. Viskonsin shtati Oliy sudi State v. Loomis (2016) ishida bunday baholardan foydalanishga yo‘l qo‘ydi, biroq ular jazo tayinlashda hal qiluvchi omil bo‘la olmasligini va sudyaga algoritmning cheklovlari haqida ogohlantirish berilishi lozimligini ta’kidladi [4].

Huquqiy tadqiqot sohasida ham SI keng qo‘llanilmoqda: Westlaw va LexisNexis kabi yirik huquqiy ma’lumotlar bazalari advokat va sudyalarga qonunlar hamda sud amaliyotini tezroq topishda yordam beradi. Shu bilan birga, ROSS Intelligence kompaniyasi Thomson Reuters bilan mualliflik huquqi bo‘yicha nizo tufayli 2021-yil boshida faoliyatini to‘xtatgan [5], ya’ni uni hozirgi kunda faoliyat yuritayotgan platforma sifatida keltirib bo‘lmaydi.

2. Xitoy: «aqlli sudlar» va internet-sudlar

Xitoyda «aqlli sudlar» (smart courts) siyosati davlat darajasida rivojlantirilmoqda. 2017-yilda Hanchjou, 2018-yilda Pekin va Guanchjou shaharlarida internet-sudlar tashkil etilib, ularda ishlar onlayn ko‘riladi [6]. 2022-yil dekabrida Xitoy Oliy xalq sudi SI’ni sud faoliyatida qo‘llashni tartibga solish va kuchaytirish bo‘yicha Xulosalarni qabul qildi; hujjatda SI’ning sudyaga yordamchi rolda bo‘lishi, adolat, xolislik va shaffoflik kabi tamoyillar belgilangan [7], 2025-yilgacha sudlarda SI tizimini joriy etish maqsad qilingan [8]. Demak, SI yordamida kichik fuqarolik nizolari «hal qilinmoqda»

degan umumiy tezis aniqlashtirishni talab qiladi: rasmiy siyosat SI’ni sudya o‘rnini bosuvchi emas, unga ko‘mak beruvchi vosita sifatida belgilaydi.

Shuni ham qayd etish kerakki, ommaviy manbalarda keltiriladigan Xitoyning SI’ga investitsiyalari haqidagi ko‘rsatkichlar sud tizimiga emas, umuman SI bozoriga tegishli. Masalan, IDC prognoziga ko‘ra, Xitoyning SI’ga umumiy investitsiyalari 2027-yilda 38,1 mlrd dollarga yetishi va jahon ko‘rsatkichining taxminan 9 foizini tashkil etishi kutilmoqda [9].

3. Estoniya: «robot-sudya» haqidagi tasavvur va real amaliyot

Estoniya haqida «robot-sudya» mavzusi 2019-yilda ommaviy axborot vositalarida keng tarqaldi: Wired nashri Adliya vazirligi kichik da’volarni hal qiladigan SI-sudya yaratayotgani haqida yozgan edi. Biroq Estoniya Adliya vazirligi 2022-yil 16-fevralda bunday loyiha ham, bunday intilish ham bo‘lmaganini, nashr chalg‘ituvchi ekanini rasman ma’lum qildi. Vazirlik sud jarayonining protsessual bosqichlarini optimallashtirish va avtomatlashtirish imkoniyatlarini izlayotganini, kelajakda SI’dan sudyalar va sud xodimlariga yordam sifatida foydalanish imkoniyatini inkor etmasligini bildirdi [10]. Shu sababli Estoniya tajribasini hukm chiqaruvchi SI misoli sifatida keltirish noto‘g‘ri bo‘lib, uning amaliyoti sud jarayonlarini raqamlashtirish va protsessual avtomatlashtirish bilan bog‘liq.

4. Hindiston: til to‘siqlarini yengish va hujjatlarni qayta ishlash

Hindiston Oliy sudi SI’dan, avvalo, til to‘siqlarini yengish uchun foydalanmoqda. 2023-yil fevralidan Konstitutsiyaviy ko‘rib chiqish (Constitution Bench) ishlaridagi og‘zaki munozaralar SI yordamida yozib olinmoqda, sud qarorlari esa mahalliy tillarga tarjima qilinmoqda. Hukumat ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yil 5-avgust holatiga Oliy sudning 36 271 ta qarori hind tiliga, 17 142 tasi boshqa 16 ta mintaqaviy tilga tarjima qilingan va e-SCR portalida e’lon qilingan [11]. Tarjimada SUVAS (Supreme Court Vidhik Anuvaad Software) dasturi qo‘llanadi; SUPACE vositasi sud uchun tadqiqot yordamchisi vazifasini bajaradi, Oliy sud kotibiyati esa IIT Madras bilan hamkorlikda

elektron murojaatlardagi kamchiliklarni aniqlovchi SI vositasini yaratgan. Rasmiy hujjatlarda bu vositalar yordamchi vosita sifatida ta’riflanadi [12].

5. Kanada: tartibga solish va shaffoflik yondashuvi

Kanada sudlari SI masalasiga, birinchi navbatda, qoidalar belgilash yo‘li bilan yondashmoqda. 2023-yil iyunida Manitoba King‘s Bench sudi (23-iyun) va Yukon Oliy sudi (26-iyun) sudga taqdim etiladigan materiallarda SI qo‘llanilgan taqdirda bu haqda sudga xabar berishni talab qiluvchi amaliy yo‘riqnomalar qabul qildi [13]. Federal sud 2023-yil 20-dekabrda taraflar uchun SI’dan foydalanish bo‘yicha xabarnoma e’lon qildi va uni 2024-yil 7-mayda yangiladi: SI yordamida yaratilgan kontent mavjud hujjatlarda bu haqda deklaratsiya berilishi talab etiladi [13, 14]. Federal sud o‘zining SI’dan foydalanishi bo‘yicha ham vaqtinchalik tamoyillar (Interim Principles and Guidelines) e’lon qilgan [14]. 2024-yil sentabrida Kanada Sudyalar kengashi sudyalar uchun SI’dan foydalanish yo‘riqnomasini nashr etdi; uning maqsadlaridan biri qaror qabul qilish vakolatini SI’ga topshirib yuborishning oldini olishdir [15].

Amalda esa talablarga rioya qilish muammo bo‘lib qolmoqda: Kanada advokatlar assotsiatsiyasi ma’lumotiga ko‘ra, 2024-yilda Federal sudga berilgan qariyb 28 000 hujjatdan faqat 3–4 tasida SI haqida deklaratsiya bo‘lgan [16].

6. Xalqaro va mintaqaviy yondashuvlar

Yevropa Kengashining sudlar samaradorligi bo‘yicha komissiyasi (CEPEJ) 2018-yilda sud tizimlarida SI’dan foydalanishning Yevropa etika xartiyasini qabul qildi; u asosiy huquqlarga hurmat, kamsitmaslik, sifat va xavfsizlik, shaffoflik hamda foydalanuvchi nazorati tamoyillarini belgilaydi [17]. Yevropa Ittifoqining Sun’iy intellekt to‘g‘risidagi reglamenti (Regulation (EU) 2024/1689) odil sudlov sohasida faktlar va huquqni tadqiq etish hamda sharhlashda sud organlariga yordam berish uchun mo‘ljallangan SI tizimlarini yuqori xavfli tizimlar toifasiga kiritadi va ularga qo‘shimcha talablar qo‘yadi [18].

7. O‘zbekiston uchun xulosalar

Ko‘rib chiqilgan tajriba asosida O‘zbekiston sud tizimida SI’ni joriy etishda quyidagi yo‘nalishlar maqsadga muvofiq deb hisoblanadi:

SI’ni dastlab yordamchi vazifalarda (hujjatlarni tarjima qilish va qayta ishlash, statistika, huquqiy tadqiqot) sinovdan o‘tkazish;

ish bo‘yicha qaror qabul qilish vakolati sudyada qolishini protsessual qonunchilikda mustahkamlash;

sudlar va ishtirokchilar tomonidan SI vositalaridan foydalanish haqida ma’lumot berish (deklaratsiya) qoidalarini belgilash;

qo‘llaniladigan algoritmlarni xolislik va xatolar nuqtai nazaridan mustaqil audit qilish tartibini joriy etish;

shaxsiy ma’lumotlar himoyasini ta’minlash va sudyalar hamda advokatlarning raqamli malakasini oshirish.

XULOSA

Tahlil shuni ko‘rsatdiki, xorij davlatlarida SI sud tizimida asosan yordamchi vosita sifatida qo‘llanilmoqda: Hindistonda tarjima va hujjatlarni qayta ishlashda, Kanadada tartibga solish va shaffoflik mexanizmlari orqali, Xitoyda esa SI’ning «yordamchi» rolini belgilovchi rasmiy hujjat asosida. AQSh tajribasi (COMPAS) algoritmik xolislik va shaffoflik masalalari naqadar muhimligini, Estoniya misoli esa ommaviy axborot vositalaridagi xabarlarni rasmiy manbalar bilan tekshirish zarurligini ko‘rsatadi.

SI sud jarayonlarini tezlashtirish, xarajatlarni kamaytirish va sudga murojaat qilishni osonlashtirish imkonini beradi. Biroq uning sud korrupsiyasini bartaraf etishdagi roli hozircha mustaqil empirik tadqiqotlar bilan yetarlicha tasdiqlanmagan. Inson taqdirini hal qiluvchi qaror qabul qilish vakolati sudyada qolishi, SI esa uning nazorati ostida, bosqichma-bosqich va ochiq qoidalar asosida joriy etilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-son qarori «Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini

tasdiqlash to‘g‘risida». — URL: https://lex.uz/acts/-7158604 (murojaat sanasi: 24.11.2026).

2. «Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi Prezident qarori e’lon qilindi // Raqamli texnologiyalar vazirligi, 2024-yil 16-oktabr. — URL: https://gov.uz/oz/digital/news/view/24510

3. Angwin J., Larson J., Mattu S., Kirchner L. Machine Bias // ProPublica, 23 May 2016. — URL: https://www.propublica.org/article/machine-bias-risk-assessments-in-criminal-sentencing

4. State v. Loomis, 881 N.W.2d 749 (Wis. 2016).

5. AI pioneer closes in face of Thomson Reuters claim // Legal Futures, December 2020. — URL: https://www.legalfutures.co.uk/latest-news/ai-pioneer-closes-in-face-of-thomson-reuters-claim

6. Papagianneas S. Smart Courts, Smart Justice? Automation and Digitisation of Courts in China: PhD thesis. — Leiden University, 2024. — URL: https://hdl.handle.net/1887/4039574

7. Supreme People’s Court of China. Opinions on Regulating and Strengthening the Applications of Artificial Intelligence in the Judicial Fields, 8 December 2022. — URL: https://www.court.gov.cn/fabu/xiangqing/382461.html

8. Cao Yin. Chinese courts must implement AI system by 2025 // China Daily, 9 December 2022. — URL: https://www.chinadaily.com.cn/a/202212/09/WS6392fa3ba31057c47eba3a3f.html

9. Sun Chi. China’s investment in AI expected to reach $38.1b in 2027 // China Daily, 23 August 2023. — URL: https://www.chinadaily.com.cn/a/202308/23/WS64e5b34fa31035260b81dc9f.html

10. Estonian Ministry of Justice. Estonia does not develop AI Judge, 16 February 2022. — URL: https://www.justdigi.ee/en/news/estonia-does-not-develop-ai-judge

11. Supreme Court of India harnesses AI for judicial translation and research // IndiaAI (Lok Sabha’dagi hukumat javobi asosida), 2024. — URL:

https://indiaai.gov.in/news/supreme-court-of-india-harnesses-ai-for-judicial-translation-and-research

12. Press Information Bureau, Government of India. Hindiston sud tizimida SI qo‘llanilishi haqidagi axborot hujjati, 2026-yil fevral. — URL: https://static.pib.gov.in/WriteReadData/specificdocs/documents/2026/feb/doc2026211785401.pdf

13. Burns S., Gittens S., Bower S., Elmallah A. Unchartered Territories: Canadian Courts and Law Societies Grapple with the Use of Generative AI Tools // Bennett Jones, 23 May 2024. — URL: https://www.bennettjones.com/Insights/Blogs/2024/05/Unchartered-Territories-Canadian-Courts-and-Law-Societies-Grapple-with-the-Use-of-Generative

14. Federal Court of Canada. Interim Principles and Guidelines on the Court’s Use of Artificial Intelligence (tahrir: 29 September 2025). — URL: https://www.fct-cf.ca/en/pages/law-and-practice/artificial-intelligence

15. Canadian Judicial Council. Guidelines for the Use of Artificial Intelligence in Canadian Courts. First Edition, September 2024. — URL: https://cjc-ccm.ca/sites/default/files/documents/2024/AI%20Guidelines%20-%20FINAL%20-%202024-09%20-%20EN.pdf

16. Artificial advocacy: how Canadian courts and legislators are responding to generative AI // Osler. — URL: https://www.osler.com/en/insights/updates/artificial-advocacy-how-canadian-courts-and-legislators-are-responding-to-generative-ai/

17. CEPEJ. European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their Environment. — Strasbourg: Council of Europe, 2018. — URL: https://www.coe.int/cepej

18. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act), Annex III, point 8(a) // Official Journal of the EU, L, 12.07.2024.